

ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ

NA KRESACH WSCHODNICH
PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

HISTORIA - POLITYKA - PAMIĘĆ

POD REDAKCJĄ NAUKOWĄ
OLGIERDA GROTTA I ADAMA PERŁAKOWSKIEGO

ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ NA KRESACH
WSCHODNICH PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ
HISTORIA – POLITYKA – PAMIĘĆ

ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ NA KRESACH WSCHODNICH PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

HISTORIA — POLITYKA — PAMIĘĆ

*Pod redakcją naukową
Olgierda Grotta i Adama Perlakowskiego*

Muzeum Armii Krajowej
im. gen. Emila Fieldorfa „Nila”
w Krakowie

Kraków 2021

Olgierd Grott
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
ID <https://orcid.org/0000-0003-3489-2660>
✉ olgierd.grott@uj.edu.pl

Adam Perłakowski
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
ID <https://orcid.org/0000-0003-2514-7757>
✉ adam.perlakowski@uj.edu.pl

© Copyright by individual authors, 2021

Recenzent: prof. dr hab. Czesław Partacz, Politechnika Koszalińska

Opracowanie redakcyjne: Diana Halida

Projekt okładki: Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8138-467-4 (druk)
ISBN 978-83-8138-468-1 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381384681>
ISSN 2544-3127

Seria w ramach Biblioteki Muzeum Armii Krajowej w Krakowie nr 6

Na okładce: żołnierze 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK,
fotografia ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego

Publikacja sfinansowana z budżetu Województwa Małopolskiego

Kraków

MAŁOPOLSKA

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Spis treści

Olgierd Grott, Adam Perlakowski, Wstęp	7
Tomasz Gąsowski, Przedmowa	11
Grzegorz Mazur, Obszar Lwowski ZWZ-AK. Szkic dziejów.....	19
Joanna Chudzicka, Wyroki sądów specjalnych Polskiego Państwa Podziemnego na żołnierzach ZWZ-AK i kolaborantach z terenu Obszaru Lwowskiego w latach 1940-1943.....	67
Jakub Maszkiewski, Armia Krajowa jako ostatni przejaw polskiej państwowości na Wołyniu	95
Tomasz Dudek, Cichociemny kpt. Władysław Kochański „Bomba”/„Wujek” i jego żołnierze w obronie ludności polskiej Wołynia w 2. połowie 1943 roku	113
Marta Polaczek-Bigaj, „Biuletyn Informacyjny” żołnierzy 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej jako świadectwo wspomnień walk i głos pamięci o losach ofiar ludobójstwa – analiza zawartości treści i struktury kwartalnika	149
Jarosław Wołkonowski, Pierwszy partyzancki oddział Armii Krajowej „Kmicica” na Wileńszczyźnie.....	183
Aleksander Głogowski, Początki konspiracji wojskowej i cywilnej na Wileńszczyźnie w latach 1939-1941	213
Tomasz Bożerocki, Działalność propagandowa polskiego podziemia na Wileńszczyźnie w świetle zbiorów „bernardyńskich”.....	241
Mikołaj Iwanow, Armia Krajowa na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej a partyzantka żydowska.....	259
Zdzisław Julian Winnicki, Armia Krajowa w ocenach piśmiennictwa i białoruskiej doktryny politycznej w pierwszej dekadzie po rozwiązaniu Związku Sowieckiego.....	277

SPIS TREŚCI

Joanna Lusek , Porucznik dr Grzegorz Fedorowski „Gryf” – w służbie medycyny i ojczyzny	319
Renata Król-Mazur , Maria Krzeczunowicz (1895-1945?). „Prawa ręka” gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego – prolegomena	355
Arkadiusz Bąk , Kresowiana w zbiorach Muzeum Armii Krajowej. Zarys problematyki	379
Indeks osób	401
Indeks geograficzny	423

Wstęp

Jeszcze podczas wojny obronnej we wrześniu 1939 r. i wkrótce po jej zakończeniu na terenie Polski zaczęły powstawać, jako oddolne inicjatywy, tajne organizacje wojskowe. Wśród nich możemy wyróżnić m.in. Organizację Orła Białego, Tajną Organizację Wojskową, Tajną Armię Polską, Komendę Obrońców Polski, Armię Narodową oraz wiele innych.

W przeddzień kapitulacji Warszawy (27 września 1939 r.) została powołana do życia Służba Zwycięstwu Polski (SZP). Była ona podporządkowana władzom emigracyjnym i stanowiła pierwszą centralną strukturę militarną Polskiego Państwa Podziemnego. Po jej szybkim rozwiązaniu została zastąpiona (13 listopada 1939 r.) przez Związek Walki Zbrojnej (ZWZ), który następnie przemianowano w Armię Krajową (AK) (14 lutego 1942 r.). Ostatnia zmiana w nazewnictwie nie miała wpływu na kształt organizacji – chodziło przede wszystkim o podniesienie rangi związku, który od tego momentu stawał się krajowymi siłami zbrojnymi, funkcjonującymi równolegle do sił zbrojnych istniejących poza granicami kraju. W zasadzie od momentu powstania Armia Krajowa prowadziła tzw. akcję scaleniową, która miała na celu skupienie w jednym ośrodku dyspozycji wojskowej wszystkich polskich oddziałów operujących na terenie okupowanego państwa polskiego. W latach 1940-1944 scalono kilkaset wojskowych organizacji (nie wszystkie i nie w całości) o zasięgu zarówno miejscowym, jak i ogólnopolskim. Największymi z nich, stanowiącymi zbrojne ramiona funkcjonujących w podziemiu polskich partii politycznych, były: Narodowa Organizacja Wojskowa (Stronnictwo Narodowe), Bataliony Chłopskie (Stronnictwo Ludowe) i Gwardia Ludowa (Polska Partia Socjalistyczna – WRN). Równolegle odbywał się stały nabór w szeregi Armii Krajowej. W ten sposób AK – podziemne wojsko polskie – urosła do rozmiarów armii liczącej około 350 tys. żołnierzy.

W czasie swojego funkcjonowania AK podejmowała wieloraką działalność polegającą na równoległym prowadzeniu walki bieżącej i przygotowaniach do powszechnego czynu zbrojnego. Po fiasku powstania warszawskiego

w 1944 r. wraz z opanowywaniem kraju przez armię sowiecką struktury AK ulegały dekompozycji. W związku z zaistniałą sytuacją Armia Krajowa została rozwiązana 19 stycznia 1945 r.

Można dużo mówić o funkcji, którą pełniła w okupowanej Polsce Armia Krajowa, jednak nic lepiej nie odda istoty AK jak słowa Andrzeja Ajnenkiela, który we wstępie do książki pt. *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny* pod redakcją Krzysztofa Komorowskiego napisał: „Głównym członem Polskiego Państwa Podziemnego stało się podziemne wojsko. Jego rola daleko wykraczała poza zadania militarne, komendant zaś był – w powszechnej świadomości – kimś więcej niż dowódcą wojskowym. W szeregach armii realizowała się patriotyczno-obywatelska integracja narodu”¹.

Struktury Armii Krajowej działały na całym obszarze okupowanej Polski. Ponad połowę powierzchni II RP zajmowały terytoria, które obecnie, często bezrefleksyjnie, nie zważając na występujące między poszczególnymi ziemiami różnice, nazywa się Kresami Wschodnimi. Terminologia ta osobie mało zorientowanej w dziejach naszego kraju automatycznie narzuca myśl o marginalnym znaczeniu wschodnich obszarów dla całości państwa. Jednak te niepozorne z nazwy Kresy, anektowane w 1939 r. przez Związek Sowiecki i zajęte ostatecznie przez niego w wyniku działań wojennych w latach 1944-1945, obejmowały siedem województw (licząc od południa ku północy): stanisławowskie lwowskie, tarnopolskie, wołyńskie, poleskie, nowogródzkie i wileńskie. Również część ówczesnego województwa białostockiego i powiatu augustowskiego znajduje się obecnie za wschodnią granicą Polski. Cały ten obszar zamieszkiwało w dniu wybuchu wojny około 13 mln osób, z których mniej więcej połowa była narodowości polskiej. W tym miejscu trzeba dobitnie podkreślić, że te ziemie kresowe stanowiły dla narodu polskiego miejsce kształtowania się jego kultury. We Lwowie i Wilnie funkcjonowały polskie uniwersytety: im. Jana Kazimierza (Lwów) i Stefana Batorego (Wilno). Z obszarów, o których mowa pochodziła cała plejada wielkich Polaków, wśród których można odnaleźć nazwiska uczonych, artystów, pisarzy, polityków i żołnierzy.

Na Kresach Wschodnich stanowiących ważną część państwa zamieszkiwała ludność polska, która za swoją przynależność narodową wielokrotnie płaciła najwyższą cenę – szczęście osobiste, wolność, a nawet życie. Tak było podczas zrywów powstańczych w XIX w. i w okresie 1918-1919, podczas walk o przynależność tych ziem do odradzającej się po 123 latach rozbiorów Rzeczpospolitej.

¹ A. Ajnenkiel, Wstęp, w: *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. nauk. K. Komorowski, Warszawa 1996, s. 8.

Już jesienią 1939 r. okupant sowiecki rozpoczął działalność eksterminacyjną w stosunku do ludności polskiej zamieszkującej Kresy. Przeprowadzono paszportyzację, przymusowy pobór do Armii Czerwonej, rozpoczęto również aresztowania i wywózki. Wiele osób zostało zamordowanych. Okupant niemiecki, zajmując w 1941 r. polskie Kresy Wschodnie, kontynuował dzieło zniszczenia rozpoczęte przez Sowietów, którzy po kilku latach (od 1943 r.) ponownie powrócili na te tereny. Porozumienia jałtańskie w 1945 r. przypieczętowały los Kresów, które już nie powróciły w granice Rzeczypospolitej.

Polski wysiłek podziemia zbrojnego na Kresach Wschodnich podczas wojny i po jej zakończeniu jest ogromny, dlatego należy przypominać współczesnym o heroicznie toczonych walkach, wbrew wszystkim i wszystkiemu. Walki te, nie z winy żołnierzy AK, skazane były na porażkę. Na pewno w świadomości ogólnej na stałe powinna utrwalić się pamięć o kresowej armii podziemnej, m.in. o 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, która najdłużej ze wszystkich oddziałów Armii Krajowej walczyła z wrogami, o partyzantach z wileńskich i nowogródzkich oddziałów leśnych, którzy zakończyli szlak bojowy, walcząc o Wilno w operacji „Ostra Brama”, o epopei Zgrupowania Stołpeckiego, którego szlak bojowy prowadził przez Nowogródczynę, powstanie warszawskie, ziemię piotrkowską i Kielecczynę. Nie można w końcu zapomnieć o żołnierzach AK ze Lwowa, którzy walczyli o wydarcie miasta z rąk niemieckich. Wszystkie te jednostki kresowe AK, a także wiele innych związków taktycznych Armii Krajowej operujących na terenach kresowych, zostały na drodze zdrady lub przemocą rozbite przez Sowietów, którzy okazali się dla kresowiaków bezwzględny okupantem.

Kresy Wschodnie zostały dla Polski utracone. Przez wiele lat powojennych pamięć o nich była skrzętnie zacierana. Doprowadziło to do rozluźnienia, a z czasem do zapomnienia o tych ważnych dla rozwoju polskiego etosu narodowego terenach, o których wolność walczyli żyjący jeszcze w naszych czasach kombatanci kresowych oddziałów AK.

Jak wspomnieliśmy, Kresy Wschodnie nie były jednolite. Rozciągały się od północy ku południu, przechodząc przez różne krainy geograficzne o specyficznym dla siebie krajobrazie i klimacie. Również ludność zamieszkująca Kresy Wschodnie RP nie stanowiła jednolitej społeczności ani pod względem narodowościowym, ani wyznaniowym. Wielorakość i różnorodność odzwierciedlał podział tych terenów na poszczególne województwa. Również w okresie II wojny światowej w czasie walk z okupantami podziemne Wojsko Polskie zorganizowane było według tego samego klucza, w którym starano się, by okręgi pokrywały się terytorialnie z przedwojennymi województwami. We wszystkich

kresowych strukturach terenowych Armii Krajowej od pierwszych dni wojny tworzono zorganizowany ruch oporu. Był on wymierzony najpierw przeciwko okupantowi sowieckiemu, a następnie niemieckiemu. Punktem kulminacyjnym wysiłku zbrojnego podziemia było przeprowadzenie akcji „Burza”, która stała się jednocześnie jego końcem. Ujawniające się przed wojskami sowieckimi kresowe oddziały AK zostały fizycznie zlikwidowane przez NKWD i regularne oddziały Armii Czerwonej.

Widać więc, że polski wysiłek zbrojny podczas II wojny światowej na Kresach Wschodnich powinien być rozpatrywany z bardzo różnych perspektyw i na wielu płaszczyznach. Mamy nadzieję, że ułatwi to niniejsza książka, zatytułowana *Żołnierze Armii Krajowej na Kresach Wschodnich podczas II wojny światowej. Historia – Polityka – Pamięć*. Jej czytelnik będzie mógł spojrzeć na zagadnienia kresowe zarówno przez pryzmat życiorysów polskich bohaterów walk z obu okupantami, jak i zapoznać się z historią poszczególnych oddziałów partyzanckich, np. pierwszego partyzanckiego oddziału Armii Krajowej „Kmicica” na Wileńszczyźnie oraz całych związków taktycznych: 27 WDP AK czy okręgów: Obszar Lwowski ZWZ-AK, Wileńszczyzna. W książce ukazano szerokie spektrum kwestii dotyczących AK, tj. jej stosunek do kwestii partyzantki żydowskiej, podejście współczesnej Białorusi do fenomenu AK, kwestię polskiej samoobrony organizowanej przez kpt. Władysława Kochańskiego „Bombę” walczącej o zachowanie polskiej substancji biologicznej na Wołyniu czy zagadnienie współczesnych kresowych środowisk kombatanckich na przykładzie czasopisma „Biuletyn Informacyjny” żołnierzy 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Z niniejszego tomu można dowiedzieć się również o działalności podziemnego sądownictwa PPP i o stanie zbiorów dotyczących Kresów Wschodnich Muzeum Armii Krajowej im. Emila Fieldorfa „Nila” w Krakowie. Oczywiście w związku ze skromnością objętościową niniejszego tomu należy traktować poszczególne rozdziały jako odrębne szkice, połączone jednak wspólnym mianownikiem, którym są bez wątpienia polskie Kresy Wschodnie.

Olgierd Grott, Adam Perłakowski

Niniejszy tom studiów powstał w wyniku realizacji projektu badawczego w ramach programu „Szlakami Polski Niepodległej”, pt. „Kresowi Żołnierze Armii Krajowej” (Nr projektu: 01SPN 17 0002 18) finansowanego ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki.

Nie ma wątpliwości, że polski wysiłek zbrojny podczas II wojny światowej winien być rozpatrywany z bardzo różnych perspektyw i na wielu płaszczyznach. Niniejszy tom studiów daje ku temu okazję. Jego Czytelnik będzie mógł zarówno spojrzeć na zagadnienia „kresowe” przez pryzmat życiorysów polskich bohaterów walk z obu okupantami (niemieckim i sowieckim), jak i zapoznać się z historią poszczególnych oddziałów partyzanckich, np. pierwszego partyzanckiego oddziału Armii Krajowej „Kmicica” na Wileńszczyźnie, oraz całych związków taktycznych (27 WDP AK) czy okręgów (Obszar Lwowski ZWZ-AK, Wileńszczyzna). W książce ukazano szerokie spektrum kwestii dotyczących AK, tj. jej stosunek do kwestii partyzanckiej żydowskiej, podejście współczesnej Białorusi do fenomenu AK, kwestię polskiej samoobrony organizowanej przez kpt. Władysława Kochańskiego „Bombę” walczącej o zachowanie polskiej substancji biologicznej na Wołyniu czy zagadnienie współczesnych kresowych środowisk kombatanckich na przykładzie czasopisma „Biuletyn Informacyjny” żołnierzy 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Można także uzyskać wiele informacji o działalności podziemnego sądownictwa PPP i o stanie zbiorów dotyczących Kresów Wschodnich Muzeum Armii Krajowej im. Emila Fieldorfa „Nila” w Krakowie. Oczywiście w związku ze skromnością objętościową niniejszego tomu należy traktować poszczególne rozdziały jako odrębne szkice, połączone jednak wspólnym mianownikiem, którym są bez wątpienia polskie Kresy Wschodnie.

 Kraków

 MAŁOPOLSKA

 Muzeum AK
w Krakowie

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-467-4

9 788381 384674